

УДК

ТУРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЗАХІДНОЇ ЧАСТИНИ КРИМУ

Ореста Бордун, Михайло Гамкало

Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська 1, м. Львів 79000, Україна, (032) 239-46-03

Висвітлено туристичний потенціал західної частини Кримського півострова, головні історико-архітектурні пам'ятки, рекреаційні об'єкти, природні ресурси. Описано передумови формування туристичного потенціалу досліджуваної території.

Ключові слова: Крим, печерні міста, монастирі, фортеці.

Найбільшою популярністю серед туристів завжди користувалися південний та південно-східний береги Криму, де клімат сприятливіший для відпочинку. Західна частина Криму залишалася мало дослідженою як мандрівниками, так і науковцями, хоча там розташовані найдавніші пам'ятки природи та архітектури, які в поєднанні з сучасною інфраструктурою є важливим фактором розвитку туризму в цьому регіоні. Зокрема, руїни Херсонеса та "печерні міста" Каламіта, Ескі-Кермен, Мангуп-Кале розташовані в околицях Севастополя, набережна якого славиться своїми ресторанами, барами, розважальними центрами, а печерні міста Чуфут-Кале, Качі-Кальон, Киз-Кермен, Тепе-Кермен – знаходяться в околицях Бахчисараю, вулицями якого вирує натовп туристів, вражений східними архітектурними традиціями та гастрономічним розмаїттям в закладах харчування.

Дослідження Кримського півострова започаткував турецький мандрівник Евлія Челебі, який перебував у Криму в 1641-1647 рр. і залишив 10-томну "Книгу мандрів". Продовжили дослідження російські вчені після передання його Російській імперії внаслідок перемоги над турками. Першим серед російських учених, природу Криму описав академік В.Ф.Зуєв. Кілька років по тому з'являється праця другого російського географа К. І. Габліца – "Физическое описание Таврической области по ее местоположению и по всем трем царствам природы". Результати п'ятнадцятирічних досліджень природи Криму вмістив у своєму багатотомному виданні П.С.Паллас [1, с.24-25]. У другій половині XIX - на початку XX ст. Крим перетворюється не тільки на елітний курортний регіон, а й на значний осередок гірського туризму і один з провідних екскурсійних центрів Російської імперії.

Наприкінці 80-х років XIX ст. в Ялті був створений „Гурток шанувальників природи, гірського спорту і Кримських гір”, який чимало зробив для розвитку основ екологічного туризму. Одним із перших, навчально-наукову туристично-краєзнавчу поїздку до Криму для 25 студентів організував у 1876 р. професор геології Новоросійського (Одеського) університету М. О. Головкінський. Пізніше, 1890 р., в Одесі організовується Кримський гірський клуб, який з першого ж року діяльності розпочав збирання відомостей геології, географії, флори, фауни, етнографії, археології та історії Криму і поставив собі завданням видавати ці матеріали з метою популяризації Криму як туристичного району Російської імперії. Вже в 1891 р. побачив світ перший випуск „Записок Кримського гірського клубу”, в якому публікуються звіти експедицій, описуються маршрути

подорожей та екскурсій. „Записки” регулярно видавалися до 1915 р. Засновниками і першими членами Кримського гірського клубу були вчені, лікарі, юристи, відомі дослідники Криму. Статут клубу розробив геолог Ю. А. Лістов. Головою правління був обраний гірський інженер Л. П. Долинський, автор багатьох наукових праць. Статутом клубу визначалися такі основні цілі його діяльності: наукові дослідження Таврійських (Кримських) гір і поширення зібраних відомостей; заохочення до відвідування й дослідження цих гір і полегшення перебування в них натуралістам і художникам, які вирушають у гори з науковою або художньою метою; підтримка місцевих галузей сільського господарства, садівництва та дрібної гірської промисловості; охорона рідкісних видів гірських рослин і тварин.

Околиці Севастополя. Поява “печерних міст” пов’язана з різними історичними обставинами впродовж багатьох століть – від V ст. н. е. до пізнього середньовіччя. Перші печерні міста будувались саме як захисна лінія Херсонесу – найбільшої грецької колонії в Криму. Одночасно вони захищали місцеве населення від нападів кочівників. Пізніші “печерні міста” насправді існували не тільки в природних печерах, вони будувались з місцевого каміння і використовувались як для оборони, так і для господарських цілей – там розміщували гончарні, столярні, ткацькі та інші майстерні, культові споруди.

Фортеця Каламіта біля міста Інкерман, в гирлі річки Чорної, належить до малих “печерних міст” Таврики. Назва фортеці трактується по-різному: перша версія походження – від грецького слова “калamos” – очерет, друга – від сполучення двох коренів “кала”, що з італійської перекладається як фортеця та “амніс” – гирло ріки. Знаходиться високо над дорогою, на плато Монастирської скелі, нижня частина якої зайнята християнським печерним монастирем св. Климентія. Фортеця Каламіта – філія Херсонеського історико-археологічного заповідника. Беззаперечним аргументом на користь будівництва укріплення саме в цьому місці є важкодоступність. З півдня і заходу фортеця захищена урвищами, з півночі та сходу у скелі висічено рів, насипані вали та споруджено оборонну стіну з п’ятьма двоповерховими прямокутними напіввежами й однією круглою вежею з проїзними воротами. Територія, огорожена фортечними стінами, має площу 1500 м².

Будівництво укріплення та його перебудова тривали декілька століть, або ж три періоди: перший – VI-VII ст.; другий – реконструкція, проведена за князя Алексія (християнське князівство Феодоро) в 1427 р.; третій пов’язаний з турецьким вторгненням на Кримський півострів у XVII ст. Турки перейменували фортецю, назвавши її Інкерманом, що означає “печерна фортеця”. Фортецю поступово перебудовували з метою підвищення її обороноздатності на фоні прогресуючого розвитку вогнепальної зброї. Матеріалом для оновлення фортифікаційних споруд служив інкерманський вапняк. Стара Давня каменоломня працює досі, з місцевого каменю тут будують санаторії, профілакторії та інші громадські приміщення.

Мангуп-Кале – столиця могутнього християнського князівства Феодоро, що існувало на Кримському півострові в середньовіччі. Перші фортифікаційні споруди були зведені в VI-VII ст. Свого розквіту князівство досягло до XIV ст. У липні 1475 р. турецькі війська взяли місто в облогу і через півроку захопили його. Землі князівства були оголошені власністю султана. Фортеця служила новим господарям до XVIII ст. Відвідавши “печерне місто” Мангуп-Кале, побачите вежу, оборонну стіну, підземні каземати, фортецю-цитадель.

Ескі-Кермен (Стара фортеця) виник наприкінці VI ст. Він був великим центром торгівлі і ремесел, мав міцні оборонні споруди, проте наприкінці XIII ст. був захоплений

татарською ордою Ногая. Головні туристичні атракції Ескі-Кермену: печерний храм “Трьох вершників”, храм Успення, облоговий колодязь і глибокі колії від древніх коліс.

Херсонес Таврійський – історико-археологічний заповідник, у 1996 р. рішенням ЮНЕСКО занесений до списку ста найвидатніших пам’ятників світової культури. Заснований в 422-421 рр. до н.е. вихідцями з Гераклеї Понтійської як грецька колонія. Протягом двох тисячоліть Херсонес був великим політичним, економічним і культурним центром Північного Причорномор’я. Розташований у південно-західній частині Криму біля затоки, яка у даний час називається Карантинною. У перекладі з грецької “Херсонес” означає *півострів*. Тут жили хлібороби і ремісники, лікарі і скульптори, архітектори і художники, історики і поети. Це була рабовласницька республіка з демократичною формою правління; вищим органом державної влади були народні збори. Протягом існування держави часто доводилося вести війни. В II ст. до н.е. йшла кровопролитна, тривала війна зі скіфами. Херсонес змушений був звернутися за допомогою до понтійського царя Мітрідата VI Евпатора, що надіслав у Крим великий загін на чолі з полководцем Діофантом. Скіфів було розгромлено, однак і Херсонесу не вдалося зберегти самостійність: він увійшов до складу держави Мітрідата. Відтоді місто перебувало в постійній залежності від своїх більш сильних сусідів.

У I ст. до н.е. Херсонес утратив демократичну форму правління, потрапив у залежність від Римської імперії і довго служив основним форпостом її загарбницької політики в Північному Причорномор’ї. З початком нової ери в Херсонес проникає християнство, у IV ст. воно стає офіційною релігією. Безжалісно руйнуються пам’ятники античного мистецтва, театр, храми, їх заміняють християнські церкви, каплиці. У цей період від навали гунів гине багато міст. Херсонес, захищений могутніми оборонними стінами, продовжує жити ще тисячоріччя, але вже за умови нового, феодального ладу.

У V ст. Херсонес увійшов до складу Візантійської імперії, а в IX ст. став однією з її військово-адміністративних областей. До того часу змінився не тільки зовнішній вигляд середньовічного міста, а й його ім’я – візантійці називали його Херсоном, слов’яни – Корсунем.

Київська Русь у ту пору стає силою, на яку змушені були зважати не тільки найближчі сусіди, й така велика держава, як Візантія. Коли Візантія не виконала зобов’язань договору з київським князем Володимиром, він у 988 р. виступив проти Корсуна і взяв його після дев’ятимісячної облоги. Візантія уклала з Руссю рівноправний союз. Херсонесу, що служив посередником у їхній торгівлі, цей союз був дуже вигідний. Звідси в Малу Азію і Візантію продавали продукти сільського господарства і тваринництва; з південних країн у Херсонес і далі, на північ, везли зброю, тканини, олію.

Згодом могутність Візантії послабшала, і в XIII ст. торгівля на Чорному морі перебувала в руках італійських (венетіанських, а потім генуезьких) купців, що заснували в Криму свої факторії. Торгові шляхи перемістилися в Східний Крим, і це стало однією з причин занепаду економіки Херсонеса. Трагедію міста довершили набіги кочівників, що наприкінці XIII ст., а потім через сто років завдали йому непоправних втрат. Зруйнований і спалений Херсонес більше не зміг відродитися. До середини XV ст. життя в ньому остаточно згасло. Минув час і земля похоронила під собою руїни колись великого, прекрасного міста. Лише 400 р. по тому, у 1827 р., офіцер Чорноморського флоту Крузе зробив перші розкопки на місці загиблого Херсонеса. Згодом вони їх проводили як окремі особи, так і організації. Найбільш систематичні розкопки почалися наприкінці 80-х років минулого століття. Двадцять років життя віддав їм великою ентузіаст і організатор майбутнього музею К. К. Косцюшко-Валюжинич.

За роки радянської влади Херсонеський історико-археологічний заповідник перетворився на один з найбільших науково-дослідних центрів, став базою, де ведуть дослідницьку роботу вчені-археологи усього світу і проходять практику студенти університетів. Систематичні розкопки допомогли відновити історію древньої міста-держави.

Музей-заповідник дуже популярний, щорічно його відвідують десятки тисяч екскурсантів. Їх приваблюють колекції епіграфічних пам'яток (у тому числі всесвітньо відома присяга громадян Херсонеса III ст. до н. е.), твори мистецтва, ремісничі вироби і знаряддя праці, предмети побуту, якими користалися жителі Херсонеса.

Екскурсанти можуть ознайомитися з територією стародавнього міста, пройти головною вулицею, житловими кварталами і площами, оглянути руїни античного театру, біломармурові колони середньовічних храмів, залишки величних оборонних споруд. З оборонних веж найбільший інтерес представляє вежа Зенона, що займала важливе місце в системі міської оборони і тому постійно добудовувалася й удосконалювалася херсонеситами. Не випадково це найбільша вежа Херсонеса. У ній були знайдені розписані надгробки, архітектурні деталі, що і сьогодні захоплюють своєю красою.

Околиці Бахчисараю. Чуфут-кале – середньовічна фортеця, розташована на території Бахчисарайського району, за 2,5 км на схід від Бахчисараю. Назва перекладається з кримсько татарської мови як “єврейський замок” (cufut – єврей, qale — замок). Відома також під назвами Джуфт-Кале, Кірк-Ер, Кірк-Ор. Місто виникло приблизно в V-VI ст. як укріплене поселення на границі візантійських володінь. Місто з такою назвою згадується в різних джерелах, але історики однозначно не можуть визначити, яке з відомих нині городищ йому відповідає. Населення міста в цей період складалося в основному з алан. В епоху панування в Криму кипчаків місто перейшло під їхній контроль і одержало назву Кірк-Ер.

У 1299 р. Кірк-Ер був взятий штурмом і пограбований ординською армією еміра Ногая. У XIII-XIV ст. місто було центром невеликого князівства, що передувало у васальній залежності. Починаючи з XIV ст. в місті стали селитися караїми і до моменту утворення Кримського ханства вони вже становили значну частину населення міста.

Кірк-Ер був резиденцією першого хана незалежного Криму Хаджі I Гірея. В часи Кримського ханства фортеця була місцем ув'язнення високопоставлених військовополонених, тут розташовувався і державний монетний двір. Саме в цю епоху місто одержало свою нинішню назву Чуфут-Кале (Єврейська фортеця), оскільки караїми, що населяли фортецю, сповідують особливу форму іудаїзму.

Після входження Криму до складу Російської імперії караїми стали залишати фортецю і переселятися в інші кримські міста. До кінця XIX ст. Чуфут-Кале був цілком покинутий жителями. У фортеці залишилася жити лише родина доглядача.

Сьогодні значна частина Чуфут-Кале лежить у руїнах. У західній, найдавнішій його частині збереглися численні вирубані в печерах господарські приміщення, руїни мечеті і мавзолей дочки золотоординського хана Тохтамиша Джаніке-ханім 1437 р. Також добре збереглися два кенаси (караїмських храми) і одна садиба, що складається з двох будинків. Кенаси зараз реставруються караїмською громадою, а в садибі розташована експозиція, що розповідає про культуру караїмів. У східній частині міста знаходився не збережений до наших днів монетний двір, а також житлові будинки. В одній із садиб, будівлі XVIII ст., жив до кінця своїх днів відомий караїмський учений Авраам Самуїлович Фіркович (1786-1874).

Інкерман – місто на південному заході Криму. Входить у територію, підлеглу Севастопольській міській раді. Розташований при впадінні р.Чорної в Севастопольську затоку. У період пізнього середньовіччя Інкерман мав назву Каламіта, був головним торговим портом і важливою фортецею князівства Феодоро. Місто відоме розташованими в околицях печерними монастирями. Через Інкерман проходить залізниця Сімферополь — Севастополь (станція Інкерман-1). У 1957 р. Інкерман (як і Балаклава) був включений до складу міста Севастополя, у 1976 р. знову одержав статус окремого міста під ім'ям Белокаменск, у 1991 р. місту повернута історична назва.

Інкерманський Свято-Климентіївський печерний монастир заснований приблизно в VIII-IX ст., добудовувався в XIV-XV ст. Згідно з церковними переказами, окремі крипти були вирубані в скелі в перші століття християнства. У 1998 р. сюди, на каторжні роботи в каменоломні, був засланий св. Климент, папа римський, учень апостола Петра.

Відповідно до церковного переказу, зусиллями св. Климента і його учнів у Криму було облаштовано близько 75 храмів. Печерну церкву св. ап. Андрія Первозванного, за переказами, вирубав сам св. Климентом.

У 1779 р. відбулося виселення християн із Криму, і монастир прийшов у запустіння. У 1787 р. його відвідала Катерина II. З 1850 р. наказом Святійшого Синоду, за клопотанням архієпископа Херсонського і Таврійського Інокентія, Інкерманський монастир був відновлений і освячений в ім'я св. Климента. Під час війни 1854-1855 р. монастир сильно постраждав в ході інкерманського бою 24 жовтня 1854 р. У 60-х роках XIX ст., під заступництвом Таврійського єпископа Алексія, зусиллями настоятеля ієромонаха Єфрема, на засоби І. І. Четверікова і Мелюшина під керівництвом художника Імператорської академії Д. М. Струкова були відреставровані стародавні храми, побудований будинок настоятеля з церквою (освячена 13 серпня 1867 р. в ім'я св. Трійці).

Печерний храм св. Мартіна Сповідника (був засланий у Херсонес монофелітами і помер у 655 р.) був перепланований 1867 р. У 1895 р., у пам'ять про порятунок царської родини в залізничній катастрофі на ст. Борки 17 жовтня 1888 р., побудовано й освячений храм св. Пантелеймона. На плато монастирської скелі 1905 р. був побудований храм св. Миколи Чудотворця Мирликійського. Починаючи з 1924 р., монастирські храми поступово закривали. 15 грудня 1931 р. були закриті печерні храми, а їхнє майно передане Севастопольському музейному об'єднанню.

У 1991 р. зусиллями архімандрита Августина, єпископа Сімферопольського і Кримського Василя Інкерманський монастир був відновлений. Почалися реставраційні роботи. В даний час відновлюється храм св. Трійці. У печерному храмі св. Климента зберігається частка мощів від його чесної глави, віддана в монастир за благословення Блаженнішого Володимира, митрополита Київського і всея України.

Західна частина Кримського півострова характеризується значним туристичним потенціалом. Її туристичні об'єкти можуть бути використані за умов організації релігійного, замкового, екологічного та активного туризму. Не варто втрачати такий багатий потенціал, створений завдяки багатьом історичним і природним чинникам. Планомірні заходи, спрямовані на поліпшення умов обслуговування туристів, допоможуть істотно збільшити кількість туристів у межах досліджуваної території, а також сприятимуть додатковим надходженням до місцевих бюджетів.

1. Бражник А., Шемрав Э. Туристские маршруты Крыма. – Симферополь: Таврия, 1989.– 240 с.
2. Герцен А. Г., Махнева О.А. Пещерные города Крыма.– Симферополь: Таврия, 1989.– 104 с.
3. Алексеенко Н. А., Дьяков С. В. Херсонесские археологические прогулки. – Харьков: НМЦ «МД», 2003. – 40 с.
4. Херсонес Таврический: Краткий путеводитель по городищу. – Севастополь: Библекс, 2005.– 80 с.
5. Федорченко В. К., Дворова Т. А. Історія туризму в Україні. – К.: Вища школа, 2002. – 195 с.

TOURIST POTENTIAL OF WESTERN PART OF THE CRIMEA

Oresta Bordun, Mykhaylo Hamkalo

*Ivan Franko National University of Lviv
vul.Universytetska 1, Lviv 79000, Ukraine, (032) 239- 46-03*

The article discusses the tourist potential of the western part of the Crimea, main historic and architectural monuments, recreational objects, natural resources. The prerequisites of the formation of the tourist potential of the described territory have been described.

Key words: the Crimea, cave settlements, monasteries, fortresses.

*Стаття надійшла до редколегії 21.02.2008
Прийнята до друку 22.06.2008*